

Kirjallisuusinstituution pervot hetket

Mikko Carlson

Sanna Karkulehdon kirjallisuuden alan väitös *Kaapista kaanoniin ja takaisin* (2007) on paitsi oppialansa tuotoksena, myös tutkimusaiheensa puolesta poikkeuksellisen kiintoisalla tavalla ajassa kiinni. Se tuo esiin *queereiksi* nimettyjen ilmiöiden tai teemojen merkittävyyden nykykulttuurissa, jossa ei-normatiiviseksi määrittyvien sukupuolien ja seksuaalisuuksien tekstuaaliset ja visuaaliset esitykset ovat tulleet rytinällä ulos marginaalista keskiöön – siis kaapista kaanoniin. Vai ovatko sittenkään?

Tämän näkyvyyden ja näkymättömyyden, paljastamisen ja häivyttämisen välisen ristivetoisen jännitteen ympärille kiertyvät tutkimuksen keskeiset kysymyksenasettelut. Tarkastelun alla on kolme viimeisen vuosikymmenen aikana Finlandia-palkinnolla palkittua teosta, Johanna Sinisalonen *Ennen päivänlaskua ei voi* (2000), Pirkko Saision *Punainen erokirja* (2003) ja Helena Sinervon *Runoilijan talossa* (2004), joilla ei ole yksinomaan asemaa kansallisen kirjallisuusinstituution pönkittäjinä vaan ehkäpä myös sen monisärmäisinä ravistelijoina. Siitä huolimatta, että Karkulehdon työ kulkee Lasse Kekin, Livia Hekanahon ja Annamari Vänskän taiteentutkimuksellisten queerväitösten jalanjälkiä, se on alansa pioneiritutkimus: sen pääasiallisena fokuksena on ensi kertaa suomalainen

(nyky)kirjallisuus. Taideinstituution kritiikkinä se rinnastuu selvästi niin ikään Harri Kalhan Magnus Enckell-tutkimukseen (2005).

Karkulehdon mukaan nykykulttuurissa vallitsevan seksuaalisuusdiskurssin ristiriitainen kaksoisliike on nähtävissä Michel Foucault'n ajattelua seuraten eräänlaisena kaapin tilana, jossa ei-normatiiviset seksuaalisuudet ovat alati läsnä niin diskursiivisena puheena kuin ”kulttuurituotteistettuina” representaatioina. Kuitenkin se, miten ja millaisina kulttuurisina esityksinä ne ovat luvallisia tuoda julki, voi usein olla hyvinkin tarkasti rajattua. Niinpä meidän olisi kysyttävä: katsommeko näitä kulttuurisia esityksiä avoimesti ja tiedostavasti toisin vai kierrätämmekö toiseuttavaa traditiota yhä uudelleen? Saman kysymyksen Karkulehto (esim. s. 211) asettaa useasti ja näkyvästi myös tutkijasubjektilleen: ”Kuinka paljon minua ajaa tutkimaan queeryyteen kytkeytyvä ristiriitainen, mutta houkutteleva nautinnon ja pelon liitos?”

Lähtökohtaisesti tällainen dialektinen jäsennostapa osoittaa tekijän itsekriittistä ja refleksiivistä otetta queer-tutkimuksen kenttään, jota sen monet akateemiset vastustajat syyttävät poliittisesti värittyneestä määrittelemättömyyden

SQS
01/08

101

Queer Eye:
Reviews

Mikko
Carlson

juhlinnasta ja sitä kautta ”oikean” kulttuuritodellisuuden unohtamisesta. Eräällä tavalla vahvasti nykyhetkeen ankkuroituvaan ja avoimesti poliittiseksi miellettyyn queer-ilmioon tarttumisen ilmentää myös tutkijalta rohkeutta ja riskinottoa, sillä aikalaiset tunnetusti pitävät huolen sekä kritiikin painavuudesta että sen jatkuvuudesta.

Queer-tutkimusta Butlerin opein

Väitöskirjansa esipuheessa Karkulehto viittaa siihen, miten hänen työllään on tieteellisenä esikuvanaan Judith Butlerin kirjoitustapa, jonka mukaisesti julkaistu tutkimus on aina eräänlainen kooste aiemmin artikkeleina tai katsauksina ilmestyneistä teksteistä. Tällöin on tärkeää, että täydennysten, tarkennusten ja etenkin ajallisen etäisyyden mahdollistaman reflektoinnin myötä tekstiä voi prosessoida ja kirjoittaa osin uudelleen. Esikuvan vaikutus on havaittavissa myös siinä, että teoreettisesti keskeisimmät argumentit ja väitteet artikuloidaan teoreettisessa johdannossa, joita myöhemmin kerrataan ja rikastetaan kolmen ”case studyn” eli queer-poliittisten teosluentojen kautta. Tämä rakenne toimii mielestäni myös siten, että teosanalyysit ovat ymmärrettäviä itsenäisinä kokonaisuuksina, vaikka perinpohjainen ymmärrys olisikin mahdollista vasta koko teoksen lukemisen jälkeen.

Laajassa teoria-johdannossaan Karkulehto oikoo ja selvittää queer-tutkimukseen kohdistuvia oletuksia, joista kenties yleisin liittyy siihen, että siinä tutkimuskohteiksi asetuisivat vain leimallisesti ei-normatiivisiksi luoki-

tellut aiheet ja teemat. Hän pyrkii tekemään näkyväksi, että tutkiva katse voi yhtä hyvin kohdistua esimerkiksi teksteissä niin sanotusti näkymättömäksi, usein heteronormatiiviseksi jääväan ”poliittisuuteen”. Näin näkyviin tulee se, ettei mikään luettavaksi asettuva ”teksti” voi olla sukupuoli- tai seksuaalipoliittisesti viatonta tai neutraalia vaan aina jonkinlaisen ideologian läpikäymä.

Silti ei voi olla havaitsematta, miten Karkulehdollekin queer-tutkimus näyttää implikoituvan välillä tutkimuksen empiriassa ”homo- ja lesbo-tutkimukseksi”, joskin radikaalein ja dekonstruoiduin painotuksin. Etenkin suomalaisessa kontekstissa queer-käsitteen etäännyttävä, avartava kuin hämärtäväkin merkitys on viime aikoina pantu merkille: queerin englanninkielinen, pejoratiivinen merkitys ei tule välttämättä julki ja vastaavasti sen suomennos *pervo* viittaa helposti vain tietynlaiseen kummallisuuteen tai outouteen. Kysymys siitä, voiko queer-tutkimus täysin irtautua juuristaan, on yhä teorian sisäisen keskustelun ytimessä – ja sen ympärille keskustelu alituisen palautuu. Vaikka homo- ja lesborepresentaatiot olisivatkin kulttuurisina tekoina efekteiltään queerejä (*pervoja*), millaisia yhtymäkohtia tätä nykyä on konstruktiiivisella homouden tutkimisella ja queer-tutkimuksella? Entä missä yhteydessä edelleen juuri *homous* on se queer-teko, jota ei suvaita esimerkiksi kirjailijoille, jotka on voitu muulta osin jopa ”kanonisoida anarkisteiksi”? Yhdysvaltalaisessa kontekstissa tästä käyvät mielestäni esimerkeiksi niin sanotun *beat*-kirjallisuuden keskeishahmojen, William Burroughsin tai Jack Kerouacin, monisyiset kirjailijakuvat.

Karkulehto tuo läpi tutkimuksensa painokkaasti esiin, että queer on hänelle kriittisen ajattelun periaate, joka etualaistaa kaikenlaisten identiteettirakenteiden kontekstisidonnaisuuden, häilyvyyden ja liikkuvuuden: se ei siis ole yksinomaan antinormatiivisen seksuaalisuuden sateenvarjokäsite. Queer-käsitteen etu on juuri tässä tutkimuksellisten lähtökohta-asemien ja tulkintojen moninaisuutta korostavassa otteessa, vaikka sen suhde traditionaalisempaan homo- ja lesbotutkimukseen voikin näyttäytyä monella tapaa limittäisenä ja monisäikeisenä.

Queer: ei yksin tematiikkaa vaan rakenteita

Tutkimuksen varsinaiset analyysit, yksityiskohtaiset queerluennat alkavat tutkimuksen puolivälissä. Tämä linjaus puolustaa paikkaansa osaltaan siksi, että tutkimuskenttä on tavallaan hyvin laaja. Varsinaisten tutkimuskohteidensa ohella Karkulehto tekee aina ohimennen queer-representaatioiden esiinlukua niin elokuvista, tv-sarjoista kuin muistakin visuaalisista representaatioista: tämän runsaan oheisaineiston läsnäolo ei kuitenkaan näy tutkimuksen otsikoinnista. Analyysissä painottuvat sivumäärällisesti ja sisällöllisesti Sinisalón ja Sinervon teosten analyysit, Saision *Punaisen erokirjan* jäädessä vähemmälle. Osittain kyse on tutkimusteknisestä rajauksesta, sillä mittavampi käsittely olisi edellyttänyt myös Saision ”elämäkerta”-trilogian muiden osien mukaanottoa, mikä olisi väistämättä muuttanut myös tutkimuksen kysymyksenasettelua.

Viime vuosina väitöskirjoissa on yleistynyt bibliografis-

tyyppinen, teeman mukaisen kirjallisuuden luettelointi, jolla luodaan tutkimusaiheesta mahdollisimman kattava yleiskuva. Uuden tutkimusalueen ja sen kartoituksen kannalta tämä on toki tärkeää ja osin välttämätöntä, sillä se palvelee paitsi eri tavoin tiedonhaluisia lukijoita, se on myös olennainen osa niin sanottua oppineisuuden osoitusta. Silti hyvinkin erilaisten teosten nopea tyypittely tai listaaminen on hienoisessa ristiriidassa siihen pitkin työtä korostuneeseen ajatukseen nähden, etteivät queerelementit ole teoksissa sellaisinaan vain odottaen tunnistamista vaan ne tulevat mahdollisiksi ennen kaikkea tekstin ja lukijan välisissä kohtaamisissa; aukkopaikoissa tai katve-alueissa. Toisaalta queer-lukeminenkin on väistämättä tiettyjen sulkeumien, vakiintuneempien merkitysten, tuottamista: muutoinhan teksti ei olisi lukijalleen järin ymmärrettävää.

Erityisen merkittävää ja arvokasta Karkulehdon työssä kuitenkin on, ettei queer ole käsittelyssä yksin ei-normatiivisten piirteiden, yksityiskohtien, motiivien tai piiloisten, temaattisten merkitysten perkausta, vaan etenkin väitöskirjan loppupuolella pääosaan nousevat lajiin ja kerrontaan syventyvät queer-pohdinnat. Queer-efekti tai -elementti muotoutuu muun muassa spekulatiivisen ja fantasmaattisen tieteisfiktioin luomista mahdollisuuksista sekä temaattisen vastakohta-asettelun – ja sen kritiikin – kautta syntyvän kertomuksen rakentamisesta (*Ennen päivänlaskua ei voi*). Yhtä lailla se syntyy itserefleksiivisen, esitetyn elämän ja autenttista kokemusta painottavien representaatioiden eroista (*Punainen erokirja*) kuin myös kohosteisen minä-kerronnan vaikutuksista sekä tunnus-

SQS
01/08

103

Queer Eye:
Reviews

Mikko
Carlson

tuskirjallisuuden lajin tarkoituksellisesta sekoittamisesta (*Runoilijan talossa*). Karkulehto ei silti tavoittele näkemystä queer-teemaisten teosten lajikategorisista ominaispiirteistä vaan peräänkuuluttaa avointa ja kriittistä huomiota tekijän, lukijan, teemojen ja narratiivien diskursiiviseen rakentumiseen aina kunkin luettavaksi asettuvan tekstin kohdalla. Jonkinlainen johtopäätös näyttäisi olevan, että lajin murrokset, lajihybridit, ilmentävät bahtinilaisittain yhteiskunnallisia murroksia ja kertovat siitä, että kulttuuri on alati jatkuvassa, produktiivisessa käymistilassa.

Kriittinen katse kirjallisuusinstituutioon – ja sen laitamille

Ennen kaikkea, ja vieläpä harvinaisen onnistuneella tavalla, *Kaapista kaanoniin* on tutkimusta suomalaisesta kirjallisuusinstituutiosta ja kirjallisesta elämästä, jotka ovat monin tavoin tuottaneet – ja tuottavat yhä – heteronormatiivisia järjestyksiä. Kuten Karkulehto osoittaa, monitasoinen kaksoiskierre syntyy suomalaisen kirjallisuuden jatkuvasta kytkemisestä kansalliseen, toisin sanoen siis jonkinlaisen ”suomalaisen identiteetin” yhä jatkuvaan rakennusprojektiin kirjallisuuden kautta. Siten Finlandia-palkinnossa limittyvät ristiriitaisestikin toisiinsa yhtäältä vaatimus ansioiltaan arvokkaasta sanataiteesta ja toisaalta tarve kytkeä tuo sanataide kansallisesti merkitsevään viitekehukseen. Sattumaa ei liene myöskään se, että Suomen Kirjasäätiön vuodesta 1984 jakaman palkinnon julkistaminen ajoittuu sopivasti joulumyynnin kiihkeimpään aikaan. Näin Finlandia-palkinnolla on tärkeä merkitys

monille sellaisillekin kirjallisuusinstituution toimijoille, jotka tavallaan edustavat kentän eri puolia.

Vuosittain vaihtuvista palkintoraadeista huolimatta voitto on 1990-luvun lopulta lähtien mennyt useasti teoksille, joiden teemoissa heteronormatiivinen järjestys on tullut tavalla tai toisella haastetuksi. ”Ongelmia” instituutiolle on aiheutunut siitä, että monelle ostavalle lukijalle Finlandia-palkittu teos on hyväksi arvioidun nykykirjallisuuden merkitsijä ilman suurempaa etukäteistietoa sen mahdollisista teemoista ja sisällöistä. Mitenkään tavattomia eivät ole tarinat siitä, miten kirjoja on sittemmin vähin erin palauteltu kirjakauppoihin vedoten niiden arvelutavaan sisältöön. On aiheellista kysyä, mikä mainituissa voittaja-teoksissa on sitä ”sopimatonta” ja ”poikkeavaa”, jota tällainen toiminta nimenomaan edellyttäisi?

Karkulehdon tutkimuksen nojalla instituution harjoittama paljastamisen ja kätkemisen prosessi on osaltaan seurausta teosten uutisoinnista ja kirjallisuuskritiikeistä, joissa einormatiivisten seksuaalisuusteemojen kohdalla päädytään neutralisoimaan tai hämärtämään sitä, mistä teoksissa voisi myös olla kyse. Tutkimuksessa havainnollistuu, että yleispätevän, universalisoivan luennan vaade on usein nimenomaan kirjallisuuspalkintoinstituution retorinen jäännös, johon sitä sen traditiot tuntuvat velvoittavan. Konstruoimalla jokin keskivertolukija ja hänen oletetut reaktionsa ei kuitenkaan välttämättä palvella ketään.

Ansiokasta Karkulehdon väitöksessä on myös sen tietynlainen pedagogisuus. Kun analyysi liikkuu laajalla

kulttuurisella kentällä, se antaa paljon tarttumapintoja niillekin lukijoille, jotka eivät muuten kirjallisuudentutkimuksen pariin eksyisi. Samoin tutkimuksen rakenne sekä teoreettiselta että aineistolliselta käsitteilyavaltaan luo mahdollisuuden tähän prosessiin: teoria-aines kertaautuu ja syvenee luennan edetessä, samoin kuin kerroksellistuu myös sisältöanalyysi. Ilahduttava on se tapa, jolla Karkulehto osoittaa olevansa tietoinen sekä luentojensa että tutkimuksensa mahdollisista rajoista, eikä siten tavoittele mitään lopullista totuutta tutkimuskohteistaan – mikä tosin eleenä olisi jo queer-poliittisen luennan vastainen. Viime kädessä Karkulehdon väitöstä lukiessa on erityisen hyvillään siitä, miten kirjallisuudentutkimus voi onnistua yhdistämään tieteellisesti pätevän argumentoinnin ja vetävän tutkimusaiheen, ja olemaan sen keskellä vieläpä itselleen terävästi kriittinen.

Karkulehto, Sanna 2007: *Kaapista kaanoniin ja takaisin. Johanna Sinisalon, Pirkko Saision ja Helena Sinervon teosten queer-poliittisia luentoja*. Acta Universitatis Ouluensis. B Humaniora 81. Oulun yliopisto.

SQS
01/08

105

Queer Eye:
Reviews

Mikko
Carlson